

TÜRK ŞİİRİNDE DİL VE USLÛP/bir

Seyit KILIÇ

Edebî sanatların en önemli ve en girifti olan şiiri ele aldığımız zaman, onun üç temel unsurdan meydana gelen bir terkip olduğunu görürüz. Aslında her edebiyat ürünü (şiir, roman, hikâye, tiyatro, makale vs.) bu üç unsurun bileşiminden meydana gelir. Bunlar; muhteva, yapı ve dildir. (Metin Tahlillerine Giriş-Şiir- İsmail Çetişli s. 19)

Bir dördüncü unsur daha vardır ki, muhteva, yapı ve dil formlarının belli bir bütünlük ve birlik içerisindeki sentezinden ibaret olup, bunların mürekkep halinin bir yansımasıdır. Bu ise şiirdeki üsluptur. Bana göre bu üçlü unsurun sentezinden teşekkül eden üslup edebî eserlerde çok önemli olduğu için başlı başına ele alınması gereken bir konudur. Konular anlatılırken üsluptan da bahsedilmeden geçilmemelidir. İşte bizde bu makalemizde dili anlatırken üsluba da yeri geldikçe değineceğiz. Okuyan kimseler buna konuların içerisinde vakıf olacaklardır.

Her güzel sanatın bir malzemesi olduğu gibi edebî eserlerin malzemesi de dildir. Yahya Kemal Beyatlı, “Edebiyata Dair” isimli eserin 48. sayfasında şöyle der: “Şiir kalpten geçen bir hâdisenin lisan hâlinde tecelli edışıdır; hissin birden bire lisan oluşu ve lisan hâlinde kalışıdır.” Bundan dolayı şiirde dil çok önemli bir yere sahip olup, mahiyetini izaha çalışmak isabetli olacaktır.

Dil, insanı diğer canlılardan ayıran onu diğer varlıklardan özel kılan Allah tarafından insanlara verilmiş bir yetenektir. En genel anlamı ile “Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli anlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş ictimâî bir müessesedir.” (Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s.3)

Konumuz edebiyat ve edebiyatın en girift dallarından biri olan şiir olduğuna göre bizi burada ilgilendiren şiir dilidir. Şiirle iştigal eden şâirler dilin bütün unsurlarını kullanarak en güzele ulaşmaya gayret ederler. “Bugün birçok dilbilim yapıtlarında şiir diliyle gerçekleşen iletişimin estetik yönüne dikkat çekilmektedir. ‘Şiirsel iletişim, estetik işlevi olan dilsel iletişimdir; bu nedenle şiir, estetiğin bir yan alanıdır’ açıklaması yer almaktadır.” (Şiir Dili ve Türk Şiir Dili, Doğan Aksan, s. 18)

Şiir dilini diğer kullanılan dil birimlerinden ayıran en bariz özellik tarihler boyunca bu dilde uyak, ses yinelenmeleri, ölçü, ritim/âhenk gibi öğeler ile müzikaliteyi yakalamaya yönelmiş olmasıdır. İletişim ve işlev açısından günlük ve olağan dilden ayrılmasının başlıca sebebi budur.

Ünlü düşünür Carnap bu konuda şöyle demektedir:

“İçinde güneş ışığı ve bulut geçen bir şiirin amacı bize hava durumuyla ilgili olaylardan haber vermek değil, ozanın kimi duygularını anlatarak bizde benzeri heyecanlar uyandırmaktır.” (Şiir Dili ve Türk Şiir Dili, Doğan Aksan, s. 23)

Bunu daha belirgin bir şekilde anlamak için Yunus Emre’nin şu dörtlüğüne bir göz atalım.

*“Yüce dağların başında
Salkım salkım olan bulut
Saçın çözüp benim için
Yaşın yaşın ağlar mısın?”*

Burada ozanın amacı, buluta kendisi için ağlayıp, ağlamayacağını sorması değildir. Ozan bir yandan dağların doruklarında toplanan bulutları salkım salkım diye niteleyerek aktarmalı bir doğa betimlemesine gitmekte, bir yandan bulutların “saçını çözmesi” ve “gizli gizli ağlaması”ndan söz ederek bir “kişileştirmeye” yönelmekte, bunlarında ötesinde, doğayla konuşarak, doğa görünüşleri içinde kendi duygularını, kendi derdini dile getirmektedir. (Şiir Dili ve Türk Şiir Dili, Doğan Aksan, s. 24)

Şiir dili insan duygu ve düşüncelerinin en belif ifade edildiği bir dildir. Bu yüzden insan duygu ve hayallerinin ağır bastığı bildirilerin en güzel örneklerini şiir dilinde bulabiliriz. Bu konuda yine Doğan Aksan, Türk Dil ve Türk Şiir Dili isimli eserde s. 28 şöyle demektedir: “Hiç kuşku yoktur ki, bir şiiri okuyan/dinleyen onu algılaması, tıpkı bir müzik parçası ya da bir başka sanat yapıtında olduğu gibi, o anda, içinde bulunduğu ruhsal durumla, iyimser ya da kötümser, neşeli ya da kızgın oluşuyla, hatta duygulanmaya hazır bulunuşuyla ilgilidir.

Şiir de değinilen konu üzerinde deneyimleri, yaşantıları olan, şiiri dinlemeye elverişli durumda bulunanla hiç elverişli olmayan, konuya hiç ilgi duymayan insan arasında, elbette, etkilenme bakımından büyük ayrılık olacaktır. Nitekim Eliot, ‘Bir şiir farklı kişilere farklı anlamlar ifade ettiği gibi, bu anlamlar şâirin kast ettiği kadar farklı da olabilir.’ Demektedir... Şiir bir milletin dilini, duyuş ve düşünüş şeklini, bir toplumun bütün üyelerinin hayatlarını, şiir okuyan veya okumayan, büyük şâirlerin adlarını bilen veya bilmeyen, kısaca yeryüzündeki bütün insanları etkiler.” Kısaca şiir dilinden bu şekilde bahsettikten sonra şiir dilinin niteliklerinden bahsedebiliriz.

Nazım Olması:

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi şiirde bir musikî vardır. Bu musikîyi yakalayabilmek için ise dili tanzim etmek gerekmektedir. İşte nazm kelimesi de “dizme, tertip etme, sıraya koyma”, “vezinli, kâfiyeli söz dizisi demektir.” (Misalli Büyük Türkçe Sözlük, İlhan Ayverdi) bu konuda İsmail Çetişli, Metin Tahlillerine Giriş-Şiir (s. 21) isimli eserinde şöyle der: “Nazmı sadece kelime mânâsı olarak düşündüğümüz zaman bile, şâirin ilk görevinin tabii dili “tanzim etmek” olduğu gerçeğine ulaşmış oluruz. Yani kelimedenden cümleye, cümleden metnin tamamına kadar, dil unsurlarının günlük ve ilmî hayatta olduğundan çok öte bir tanzime tabi tutulması gerekir. Âdeta bir mimarın eserini taş taş, tuğla tuğla inşâ etmesi gibi. Sözün başıboşluktan, dağınıklıktan, alelâdelikten, fazlalık ve eksiklikten uzak olabilmesi için buna şiddetle ihtiyaç vardır. Üstelik söz konusu tanzim ferdi olmak zorundadır. Unutulmamalıdır ki, sanatın en temel niteliklerinden birisi, eldeki malzemenin ustalıkla ve ferdi bir tarzda tanzim edilebilmesidir. Bu yönüyle ciddi bir sabır ve gayret işi olan sanat, sanatkârdan yaratıcılık, hassasiyet ve zevk-i selîm ister. Zira malzemenin alelâde kullanımında, sanata has ve bizi hayran bırakan bir büyü beklemek beyhudedir. Üstelik bu, herkesin yapabileceği bir iştir. Dolayısıyla dilin tanzimi, sadece şiiri değil, edebiyatı sanatının bütünü ilgilendiren bir mecburiyettir.”

Kabul etmeliyiz ki, şiir nesir değildir. Zaten isminden de anlaşılacağı üzere nesir veya mensur, “Kafiyesiz, vezinsiz, manzum olmayan söz” demektir. Bunun için Fransız şâir Valery şiiri “raks”a, nesri de “yürüyüş”e benzetir. Yine Valery şöyle der: “Düz yazıyla şiir tüm ayrı iki alandır. Düz yazıyla söylenmeyecek düşler şiir biçiminde dile getirilir. Düşüncelerden mantıksal eleştirisi fazla yapılmadan daha canlı biçimde, ritmik akışıyla iletilecekler şiirdir.” (Doğan Aksan, Türk Dili ve Türk Şiir Dili, s. 24)

Ahmet Haşim ise şöyle der: “Nesirde üslubun teşekkülü için zaruri olan anasırın hiçbiri şiir için mevzu-i bahis olamaz. Şiir ile nesir bu itibarla, yekdiğeriyle nispet ve alakası olmayan, ayrı nizamlara tâbi, ayrı sahalarda, ayrı ebat ve eşkâl üzere yükselen ayrı iki mimaridir.... Denilebilir ki şiir, nesre kabil-i tahvil olmayan nazımdır.” (Ahmet Haşim, Bütün şiirleri, s. 71)

Fransız düşünür Alain de “Nesir, şiir değildir. Nesir şiirden daha az ahenk, daha az hayâl, daha az güç taşır.” Yahya Kemal ise “Edebiyata Dair” isimli eserde (s.135): “Şiirin nesirle de kabil olduğunu zannedenler gaflettedirler. Şiir muhakkak vezinle ve kâfiyeyle vücuda gelir. Şiir musikinin hemşiresidir, aletsiz teganni olmaz.”

“Ne hasta bekler sabahı

Ne taze ölüyü mezar

Ne de şeytan bir günahı

Seni beklediğim kadar...” (N. Fazıl Kısakürek)

Tanzimat döneminde bütün bunlara rağmen Recaizade Mahmut Ekrem, “her mevzun ve mukaffa lakırdı şiir olmak lazım gelmez, her şiir mevzun ve mukaffa bulunmak iktiza etmediği gibi.” (Takdir-i Elhan) diyerek bu klişeyi kırar ve onunla beraber serbest vezinli şiirlerde Türk edebiyatında yerini alarak garipçilerle sağlam zeminler üzerine oturtulur.

2 Gramer Farklılığı:

“Şiir dilinin en belirgin niteliklerinden birisi de tabii dilin gramerinin dışına çıkması; dolayısıyla mânâsı, cümle yapısı, söz dizimi vb. bakımlardan tabii dilden farklı olmasıdır. Gerek yapı unsurları (nazım şekli, bent, mısra, vezin, kâfiye), gerek ahenk endişesi (vezin, kâfiye, cinas, aliterasyon, asonans, tekrar vb. söz sanatları) gerekse duygu ve duyarlılığı sezdirme gayreti (imaj, alegori, sembol) şiir dilinin, tabii dil için belirlenen gramer kurallarının dışına taşmasına sebep olur. Şâir bir taraftan tabii dilin imkânlarını çok daha dikkatli, sistemli, bilinçli ve âdeta kılı kırk yaran bir hassasiyet içerisinde kullanırken, diğer taraftan da tabii dilin imkânlarını genişletir; hatta zaman zaman onu bu noktada zorlar. Söz konusu zorlama, dilin tabii gramer yapısı dışında pek çok sapmayı da beraberinde getirir. Edebî dilin, özellikle şiir dilinin en çok dikkati çeken yönlerinin başında, tabii dilden farklı ve başka olması gelir.” (İsmail Çetişli, Metin Tahlillerine Giriş-Şiir- s. 23)

Dilde sapmalar sadece Türk Şiirine mahsus bir şey değildir. Her ulusun dilinde buna benzer sapmalar bulunmaktadır. Bu konuya örnek olacak birçok şiirler vardır.

“Kimseyi seslemeyorum

Aldatmayarım kimseyi” (Özdemir Asaf)

Görüldüğü gibi burada kelimenin biçiminde bir sapma mevcuttur.

Aşağıda Yunus Emre’nin şiirinde ise kelime bazında bir sapmaya rastlamak mümkündür.

“Her kime kim dervişlik başıslana

Kalpı gide pâk ola gümüslene...”

O dönem Türkçesinde “gümüslene diye bir eylem olmadığından dolayı burada şiir dilinde bir sapma mevcuttur. Bazı şiirlerde de sentaks/sözdizimi bazında sapma vardır. Yahya Kemal Beyatlı’nın:

*“Hiç dönmek ölüm gecesinden bu sahile
Bilmez bir özleyiştir, ölümden beter bile...”*

Bu beyitinde görüldüğü gibi bile bağlacını olması gereken yerin haricinde kullanılarak “... sahile” kelimesine uyak yapılmak sureti ile cümlelerin yapısı bozulmuştur. Mısraların söz diziminde bilinçli bir tasarrufa gidilerek yine söz dizimi sapması yapılmıştır.

Bu tür sapmalar Türk diline zamanla zarar verir mi orası bilinmez ama aşırı derece sapmaların zarar vereceğinden de kimsenin kuşkusu olmasın. Bu yüzden bu tür sapmalar üzerinde her ne kadar şiir dili bir üst dil misyonunu yüklenmiş olsa bile şâirlerimizin Türk dili adına iyice düşünmeleri lazım gelmektedir.

3 Dil Hassasiyeti:

Şiir dilinde en hassas konulardan birisi ise dile hassasiyetle eğilmektir. Şâir, sanat eserine malzeme seçerken çok dikkatli olmak zorundadır. Dil malzemesinin seçimi ve kullanımında büyük hassasiyet ve zevki selimle beraber, ustalık, yaratıcılık ve sabır göstermelidir. Alelâde cümlelerle pespaye şiirler yazmaktan kaçınmalıdır. Şüphesiz ki bu hassasiyet kelimelerde seçici olmakla başlar. Şâir umumî dilin kendisine sunduğu kelime hazinelerinden kelimeleri alırken çok daha seçici olmak zorundadır. Burada seçici olmayı dil şuuru ile birlikte, edebî birikimi ve kültürü etkili olacaktır. Necip Fazıl Kısakürek şöyle der: “Şiirde her kelime, kendi zatı ve öbür kelimelerle nispeti yönünden şâirin gözünde, içine renk renk, çizgi çizgi ve yankı yankı cihanlar sığdırılmış birer esrarlı billur zerresidir. Şâir bu kelimeleri gözbebeğine ve kulak zarına dayanarak seçer, dizer, kaynaştırır ve bir simyacı hüneriyle terkiğini tamamlarken, iç şekli, kendi içindeki mânâ heykeline eş olarak, kalıba döker.” (Şiirlerim, s. 254)

Cahit Sıtkı Tarancı'nın “Şiir kelimelerle güzel şekiller kurmak sanattır, başka bir şey değildir.” (Bütün Şiirleri, s. 23) derken, şiir dilinde kelimenin önemi ve hassasiyetini beyan edip şiir inşasında edibin buna dikkat etmesini salık verir. Ünlü Fransız şâir Mallarme'nin ise: “tesadüfün kelime kelime yenilmesidir.”, “şiir düşüncelerle değil, kelimelerle yazılır” derken kelimelerin hassasiyetini beyan etmek istemiştir.

Kullanmış olduğumuz kelimeler insanlar arası iletişiminde şifre görevi üstlenmektedirler. Her bir kelime bir mânâ taşıyıcısı ve gönlün elçisidir. Günlük konuşma dilimizde kelimeleri her ne kadar temel anlamda kullansak bile bazı zamanlar dile zenginlik katmak, meramı iyice vurgulamak, sözü kuvvetlendirmek için yan anlamlara da müracaat ederiz. Yüzyıllarca insanlar dili işleye işleye kelimelere temel anlamları yanında yan anlamlar kazandırarak o dili zenginleştirip genişletirler. Tabii dile nazaran bir üst dil konumunda olan şiir dili ise değişik edebî sanatlarla (mecaz, istiare, taşbih, kinaye, tevriye, tezat) beraber kullanıldığından dolayı temel anlamından daha ziyade yan anlamları üzerine bina edilirler.

Bunu daha iyi kavrayabilmek için aşağıda vereceğimiz mısralardaki, “sararmak, perde, öğütmek” gibi kelimeler yan anlamlarında kullanılmıştır.

*“Sular mı sarardı... Yüzün perde perde solmakta” (Ahmet Haşim)
“zamanın çarkları
Beni öğütüyor” (N. Fazıl Kısakürek)*

Bununla beraber şâir kullanmış olduğu kelimelerin çağrışım değerlerini devamlı bir surette göz önünde bulundurmak zorundadır. Eğer bulundurmazsa “Dam üstünde saksığan, vur beline kazmayı” gibi anlamsız, duygusuz mısralar meydana çıkar. Şâir bu konuda usta bir avcı gibi olmalıdır. Kişilerin yanlış anlayacağı ifadeleri kullanmaktan özenle kaçınmalı, kelimeleri kullanırken müteradif/eşanamlı/sesdeş kelimelerin varlığını göz önünde bulundurarak anlamlarına dikkat ederek eserinde istimal etmelidir. Şâir kelimeleri namusu bilerek onu gereken ihtimamı göstermelidir.

Kişi bazen imge ve alegori adı altında bu şekilde anlamsız cümleler kurarak çok ayrı bir şiir sapması göstermektedir. Oysa yukarıda necip Fazıl Kısakürek “Şâir bu kelimeleri gözbebeğine ve kulak zarına dayanarak seçer, dizer, kaynaştırır ve bir simyacı hüneriyle terkiğini tamamlarken, iç şekli, kendi içindeki mânâ heykeline eş olarak, kalıba döker.” (Şiirlerim, s. 254) demişti.

Yani kullanılan kelimeler duyguların sesi olurken yan anlamı üzerine bina edilen çağrışımların mânâlarından uzak olmamalıdır. Kelimelerin çağrışım değeri devamlı bir surette göz önünde bulundurulmalıdır. Mısralar arası anlam birbirine bir mimarın tuğladan nasıl muhteşem bir eser yapıyorsa öyle olmalıdır. Yoksa anlamsız kelimeler dizgisinden başka bir şey elde etmiş olmaz.